

หน่วยที่ 14 : งานช่างไทย

*****

14.1 ข้อพินิจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานช่างไทย

14.1.1 หน้าที่ของช่างไทย

สังคมไทยแต่ดั้งเดิมเป็นสังคมเกษตร ผู้คนทั้งหลายดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คือทำนา ทำไร่ ทำสวน ล่าสัตว์จับสัตว์ มีการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้เองในครัวเรือน และชุมชน ตามความรู้ความสามารถที่ถ่ายทอดต่อกันมา การทำเครื่องมือเครื่องใช้ในแต่ละท้องถิ่นแต่ละชุมชนมักมีผู้ที่มีฝีมือ ความชำนาญพิเศษอยู่เสมอ บุคคลเหล่านี้ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ช่าง” ซึ่งหมายถึง ผู้ทำงานที่ใช้ฝีมือเป็นบริการแก่ผู้อื่น

ช่างมีหน้าที่ทำงานให้แก่ส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1. **ทำงานช่างสำหรับใช้ในครัวเรือนอย่างเพียงพอ** ส่วนที่เหลือให้นำไปแลกเปลี่ยนหรือจำหน่าย
2. **ทำงานช่างให้แก่ชุมชนที่อยู่อาศัย** โดยมีช่างฝีมือต่าง ๆ มาทำงานร่วมกัน ช่างฝีมือเหล่านี้มีทั้งที่เป็นชาวบ้านธรรมดา และช่างที่เป็นพระสงฆ์
3. **ทำงานช่างให้แก่บ้านเมือง** ได้แก่ ช่างพื้นบ้านที่ถูกเกณฑ์จากทางราชการ และช่างหลวงซึ่งทำงานอยู่ตามปกติ ในกรมช่างหลวงต่าง ๆ ช่างทั้งสองพวกได้ทำงานร่วมกันให้แก่หลวง คือ งานของพระราชสำนัก และงานสาธารณะของบ้านเมือง

14.1.2 **ประเภทของช่าง** ช่างในสังคมไทยทั้งช่างพื้นบ้านและช่างหลวง อาจจำแนกประเภทของช่างตามลักษณะของงานช่างที่ทำเป็น 2 ประเภท คือ

1. **ช่างประเภททำของใช้** ได้แก่ ช่างที่ทำงานของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป เรียกว่า ช่างฝีมือบ้าง ช่างหัตถกรรมบ้าง และเรียกผลงานช่างงานหัตถกรรม เพราะเป็นงานที่ทำด้วยฝีมือและมือหากสามารถสร้างสรรค์งานให้สวยงามมีคุณค่าทางสุนทรียภาพ เรียกว่า “ช่างหัตถศิลป์” และเรียกผลงานช่างว่า งานศิลปะหัตถกรรม เช่น ช่างทำเครื่องปั้นดินเผา ช่างทำเครื่องจักรสาน
  2. **ช่างประเภททำของชม** ได้แก่ ช่างที่มีความสามารถสร้างสรรค์ผลงานที่เน้นความสวยงามควรค่าแก่การเป็นของชมมากกว่าของใช้สอยในชีวิตประจำวัน คือใช้ในโอกาสสำคัญ ในพิธีการ และการตกแต่งเรียกว่า ช่างประณีตศิลป์ และเรียกผลงานว่า งานประณีตศิลป์ เช่น ช่างมุก ช่างทอง ช่างถม
- ช่างประณีตศิลป์ และช่างวิจิตรศิลป์ มีคำเรียกแต่ก่อนมาอีกอย่างว่า “ช่างสิบ” หรือช่างศิลป์ ปัจจุบันเรียกว่า ศิลปิน

14.1.3 องค์ประกอบของสถาบันช่าง ดังนี้

1. **ช่าง** คือ บุคคลผู้มีความรู้ ความสามารถในการสร้างสรรค์งานช่างต่าง ๆ ทำสิ่งของเพื่อใช้ประโยชน์
2. **วิชาการช่าง** คือ ความรู้ที่ช่างแต่ละคนต้องเรียนรู้และฝึกฝนทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติจนเชี่ยวชาญนำไปใช้ทำงานช่างได้อย่างดี
3. **ขนบนิยมของช่าง** คือ แบบอย่างและแนวทางสำหรับการเรียนรู้ในการทำงานช่างประเภทต่าง ๆ
4. **ผลงานช่าง** คือ สิ่งที่ช่างสร้างขึ้นตามความต้องการของผู้ใช้ในชีวิตประจำวันและด้วยคติความเชื่อ
5. **สกุลช่าง** คือ ระเบียบ แบบแผนอย่างเป็นระบบในหมู่ของช่าง แต่ละกลุ่มแต่ละพวก ซึ่งมีการสืบทอด และส่งต่อให้แก่กันในแต่ละสกุลช่าง โดยการฝึกหัดเรียนรู้กันในครอบครัว หรือในชุมชนฝ่ายสถาบันพระศาสนาที่มีวัดเป็นศูนย์กลางแห่งศิลปะวิทยา

14.2 งานช่างพื้นบ้าน

14.2.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่องานช่างพื้นบ้าน มีดังนี้

1. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
2. สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

ซึ่งมีผลต่อการเลือกใช้วัสดุที่มีอยู่ในชุมชนที่ช่างสามารถจัดหามาใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ การประดิษฐ์รูปแบบและการสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับชนบประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิต หากปัจจัยเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปย่อมมีผลกระทบต่องานช่างพื้นบ้านด้วย

14.2.2 ลักษณะเอกลักษณ์ของงานช่างพื้นบ้าน เป็นงานที่มีรูปแบบ รูปทรงเรียบง่าย เน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก เป็นผลงานที่สร้างขึ้นจากการเรียนรู้และการสังเกตที่จะนำวัสดุที่มีอยู่รอบตัวในท้องถิ่นใช้ประโยชน์ รวมทั้งเป็นงานที่สืบทอดต่อกันมาด้วยการฝึกหัดสั่งสมประสบการณ์ที่สำคัญ คือถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมด้านภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ไม่ปรากฏนามของช่างแต่อย่างใด

14.2.3 ประเภทของงานช่างพื้นบ้านและประโยชน์ใช้สอย เนื่องจากงานช่างพื้นบ้านสร้างด้วยวัสดุชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น และทำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย การแบ่งประเภทของงานช่างพื้นบ้านจึงยากแก่การที่จำแนกลงไปให้ชัดเจน การแบ่งตามวิธีการผลิต เป็นวิธีการแบ่งที่เข้าใจได้ง่ายโดยแบ่งเป็น เครื่องปั้นดินเผา สิ่งทอ งานแกะสลัก เครื่องโลหะ เครื่องจักรสาน สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ภาพเขียน งานประติมากรรม งานเครื่องกระดาศ งานประเภทเบ็ดเตล็ด ที่ไม่อาจจัดเข้าในประเภทได้ชัดเจน

14.2.4 คุณค่าและค่านิยมของงานช่างพื้นบ้าน งานช่างพื้นบ้านนอกจากมีคุณค่าใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันอย่างดีแล้ว ยังมีคุณค่าในทางสุนทรียภาพ เป็นงานศิลปะหัตถกรรม ที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คน และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคม

14.3 งานช่างหลวง

14.3.1 กรมช่างหลวง คือ หน่วยงานที่มีหน้าที่ทำงานช่างของหลวงในสังกัดที่ช่างอยู่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก พวกหนึ่งเป็นผู้ถวายตัวเข้ารับราชการ อีกพวกหนึ่งเป็นผู้ที่ถูกเกณฑ์ เข้ามารับราชการ แต่เป็นผู้ที่มีความรู้ทางช่าง จึงได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ทำงาน กับช่างหลวงพวกแรก กลุ่มช่างหลวงที่มีมาแต่โบราณได้แก่ กรมช่างทหาร ในกรมช่างมหาดเล็กและกรมช่างสิบหมู่

14.3.2 กรมช่างสิบหมู่ งานช่างสิบหมู่ เป็นกรมช่างหลวงที่มีช่างประเภทต่าง ๆ รวมอยู่ในกรมหลายประเภท ที่มาของชื่อกรมช่างสิบหมู่มาจากคำว่า “ช่างสิบ” หรือ “ช่างศิลป์” มิได้มีความหมายว่ามีเพียงสิบประเภท งานช่างสิบหมู่ซึ่งมีมาแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วย

ช่างประเภทต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น เขียน บั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหุ่น ช่างบุ ช่างปูน ช่างรัก เป็นต้น

14.4 การทะนุบำรุงงานช่างไทย

14.4.1 การส่งเสริมให้ความรู้และจัดแสดงเผยแพร่ผลงานช่างไทย

เป็นวิธีการทะนุบำรุงงานช่างไทยสำหรับได้ใช้ประโยชน์และดำรงรักษาคุณค่างานช่างไว้พร้อมกัน การส่งเสริมเช่นที่ได้ดำเนินการสืบมา เช่น ในรัชกาลที่ 5 โปรดให้มีการส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับการผลิตใหม่ในภาคอีสาน ทำให้กิจการผลิตผ้าไหมในภาคอีสานก้าวหน้าขึ้น การส่งเสริมให้ชาวบ้านผลิตงานศิลปหัตถกรรมเป็นอุตสาหกรรมด้วย การแนะนำให้พัฒนารูปแบบใหม่ ๆ สำหรับจำหน่ายในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม การอนุรักษ์สืบทอดงานประณีตศิลป์ ซึ่งมีอยู่ในพระบรมราชวัง ตามพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อถ่ายทอดความรู้วิชาช่างประดิษฐ์ของสตรีและนำไปประกอบอาชีพได้ด้วย

14.4.2 การสืบทอดงานช่างไทยจากช่างพื้นบ้านสู่ช่างหลวง ช่างฝีมือที่มีอยู่ตามพื้นบ้าน

ในท้องถิ่นต่าง ๆ ในอดีตได้มีโอกาสเข้ามาทำงานช่างของหลวง โดยการถวายตัวและการเกณฑ์เข้ารับราชการในกรมช่างหลวง ปัจจุบันมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถได้อนุรักษ์และสืบทอดศิลปหัตถกรรมไทย โดยให้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในงานช่างมาถ่ายทอด ความรู้แก่นักเรียน ศิลปาชีพพิเศษ ซึ่งทรงคัดเลือกมาจากราษฎรชาวบ้านในทุกภูมิภาคเพื่อธำรงรักษางานช่างประณีตศิลป์ และเพิ่มรายได้แก่เกษตรกรในอนาคต

14.4.3 ความเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของงานช่างไทย สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบต่องานช่างไทยทั้งงานพื้นบ้านและงานช่างประณีตศิลป์ งานช่างไทยจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษที่ควรได้รับการส่งเสริมสืบทอดให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปทางสังคมด้วย